

Gjerdeskatten fra Hyllestad

– en typisk og utypisk myntskatt fra sen vikingtid

SVEIN H. GULLBEKK, ARKEOLOGISK SEKSJON, KULTURHISTORISK MUSEUM, UNIVERSITETET I OSLO

Da Skattefunnet fra Gjerde i Hyllestad ble gravd ned i jorden omkring år 1030 var Norge inne i en tid da kristendommen var i ferd med å etablere seg, de første byene vokste forsiktig frem og det ble gjort flere forsøk på å etablere en sentralmakt som etter hvert skulle bli en begynnende statsdannelse. Vikingtiden var i ferd med å gå over i middelalderen. Kontakten med utlandet fortsatte i mer fredelige former. Alle disse prosessene avspeiler seg på forskjellige måter i myntskatten fra Gjerde som er ett av flere enn 20 slike myntskatter fra sen vikingtid som er funnet i Norge, og ett av 11 fra det vestafjellske Norge. Fra 1020- og 1030-årene er det funnet seks myntskatter her til lands; alle med utenlandske mynter. På den måten er Gjerdeskatten tidstypisk myntskatt, samtidig som den er utypisk på andre måter.

I et langt perspektiv har myntenenes historie ofte blitt fremstilt som en suksesshistorie fra varebytte til moderne markedøkonomi. Det som begynte med premonetære bytterelasjoner utviklet seg opp gjennom århundrene til sofistikerte betalingssystemer der penger ikke representerer noe annet enn tall i et globalt finanssystem. De tusen årene som skiller vårt moderne samfunn fra vikingtiden omfatter betydelige endringer på det sosiale, politiske og mentalitetshistoriske plan. I denne utviklingen har penger og betalingsmidler hele tiden utviklet seg i takt med resten av samfunnet, som konsekvens av og forutsetning for de sam-

funnsprosessene som har ført oss dit vi er i dag.

Det handler imidlertid ikke bare om prosesser, men også mennesker. Og i enkelte tilfeller har innovative og fremtidsrettete personer drevet gjennom endringer som har ført mynthistorien videre i store skyv. Mange vil kanskje si at Olav Tryggvason (995-1000) fortjener en slik plass i norsk mynthistorie siden den første norske mynten ble utgitt i hans navn. Men kong Olavs utmynting var svært beskjeden, og det skulle gå et par tiår før Olav Haraldsson (1015-1030) igjen utga mynt i Norge. Ingen av disse kristningskongene gjennomførte utmyntinger som fikk særlig betydning etter skattefunnene å dømme. Den første nordmannen som gjorde noe slikt var Harald Hardråde (1047-1066) som etablerte et statlig myntvesen i 1050- og 1060-årene. Da kong Harald vendte hjem fra et mangeårig opphold i bysantinske keiseres tjenste i Konstantinopel (byen vikingene kalte Miklagard) og tok steget inn i den norske mynt-soga fant han hovedsakelig angelsaksisk, tysk og dansk mynt med innslag av andre utenlandske mynter i omløp. Dette var situasjonen ved utgangen av vikingtiden omkring 1050. Beveger vi oss tilbake til begynnelsen av vikingtiden omkring år 750 var myntfaunaen derimot annerledes. For det første fantes det lite mynt, og de som var brakt til Norge bare ble brukt som penger i marginal grad. I løpet av vikingtiden endret dette seg gjennom stadig økende myntimport. I stadig økende grad blir sølvsaker

og hakkesølv erstattet av mynt i skattefunnene. Omkring 1030 da kong Knut den mektige bestikker norske stormenn med mynt, Olav Haraldsson (Hellig Olav) faller i slaget ved Stiklestad og noen graver ned sølvmynter på Gjerde, avspeiler overgangen fra sølv til mynt seg i skattefunnene. Det er ikke lenger sølvringer og hakkesølv, men mynt som dominerer. I løpet av vikingtiden skjedde det en overgang fra sølv til mynt som kom til å bli videreført opp gjennom middelalderen og inn i nyere tid.

GJERDESKATTEN OG KNUT DEN MEKTIGES BESTIKKELSER AV NORSKE STORMENN

Et av de første skriftlige vitnesbyrdene om mynt brukt i Norge finner vi i sagaene som forteller om Knut den mektige, konge av Danmark og England (henholdsvis 1016-1035 og 1018-1035) som bestikker stormenn med sølvmynter i det vestfjellske Norge i 1029. Motivet bak disse bestikkelsene var å vinne støtte i kampen om det norske kongedømmet mot Olav Haraldsson (Hellig Olav). Det er mange som har sett forbindelse mellom disse bestikkelsene og engelske mynter i norske skattefunn. Gjerdeskatten er sammen med det store skattefunnet fra Årstad på Jæren kanskje den skatten som ligger nærmest opp til sagaenes beskrivelse av såkalte knutsmynter i Norge; begge har opprinnelse på Vestlandet og datering etter ca. 1029. I begge tilfeller er det nettopp Knutsmynt som daterer nedleggelsen av skattene til etter ca. 1029. Når det er sagt er det samtidig klart at det i Gjerdeskatten bare finnes én eller tre engelske mynter i skatten, som var gangbar i England på den tiden skatten ble lagt ned utmyntet i henholdsvis ca. 1029-1035 og ca. 1023-1029. Den første ble preget i Bristol, mens de to øvrige ble preget i henholdsvis Hastings og Northampton. Selv om det er nærliggende å trekke en direkte sammenheng mellom bestikkelsene og skattefunnet fra Gjerde, er det likevel slik at bare én til tre av til sam-

men 89 mynter kan rimeligvis ha tilhørt de myntene som ble brukt som bestikkelser til norske stormenn. Det er nemlig lite trolig at kongelige engelske sendemenn brukte gamle engelske penninger til dette formålet. Og det må regnes som svært usannsynlig at de brukte noe annet enn engelsk mynt. Mye taler for at de brukte gangbar engelsk mynt.

Selv om slike litterære referanser til mynt og myntbruk meget vel kan avspeile faktiske forhold og til samme tid utgjøre håndfaste utgangspunkt for å forklare samtidige norske myntskatter i det Vestfjellske Norge, viser mye forskning at det for en stor del var handel og annen fredelig virksomhet som utgjør hovedårsak til sølvskattene i Norge og Skandinavia, også i vikingtiden.

MYNTOMLØP I NORGE OMKRING ÅR 1030

Omkring 1030 befant Norge seg fortsatt helt i periferien av den vestlige kristenhet der mynt for alvor vant utbredelse under den perioden vi i Norge omtaler som vikingtiden (fra ca. 750 til 1050), men som ute i Europa kalles middelalderen. Til tross for omfattende og dels voldsom kristningsvirksomhet var Norge ennå ikke formelt innlemmet i pavekirkens veldige organisasjon da Gjerdeskatten ble lagt i jorden. De få myntene som til da hadde blitt slått på norsk jord var forsynt med kongstittel og navnet Olav, henholdsvis Olav Tryggvason (995-1000) og Olav Haraldsson (1015-1028). Selv om de to sagnomsuste vikingkongene står som de første myntutgiverne i Norge, er de ellers ikke kjent for å ha vært opptatt av store utmyntinger. Samlet sett utgjorde utenlandsk mynt tilnærmet 100 % av myntene i omløp. Olav Tryggvasons mynt er bare funnet utenfor Norges grenser, mens Olav Haraldssons penninger fant veien til skatter nedlagt på Stein i Hole kommune i Buskerud og Nesbøen i Kleive i Sogn og Fjordane. Med utgangspunkt i datering mot helt slutten av Olav Haraldssons tid

Den yngste mynten i Gjerdeskatten var en penning slått i Knut den mektiges navn av myntmester Wulstan i Bristol i årene ca. 1029-1035.

Den eldste angelsaksiske mynten i Gjerdeskatten ble utgitt i kong Ethelred den rådvilles navn av myntmesteren Eadgar i Thetford i årene ca. 991-997. Denne mynttypen går under navnet Crux etter bokstavene i korsvinklene å reversen; CRVX. Det var denne mynttypen Olav Trygvason etterlignet da han lot prege Norges første mynt i årene 995-1000.

De nest yngste angelsaksiske myntene i Gjerdeskatten ble også utgitt i Knut den mektiges navn, denne gang av myntmesterne Gelsige(?) og Leofwold i henholdsvis Hastings og Northampton i årene ca. 1023-1029.

skulle det ha vært gode muligheter for at én eller flere slike Olavsmynter hadde blandet seg i pengebeholdninger i Gjerde- og Årstadskatten i det vestafjelleske Norge. At det ikke ble funnet mynt utgitt av Olav Haraldsson i noen av de to skattene understreker hvor lite utbredt den norske mynten var på denne tiden.

Ute i Europa var det ofte slik at mynten i omløp var ensartet og utgitt av den lokale fyrsten som garanterte myntenes verdi. Mange steder var det slik at sentralmakten gjennomførte såkalte myntfornyelser der myntene i omløp ble vekslet inn mot nye mynter. Slike tvangsinnvekslinger var ofte effektive fordi de gamle myntene ble erklært ugyldige etter kort tid. Slik kunne disse myntfornyelsene også fungere som ekstraordinære skatter pålagt befolkningen.

I årene omkring 1030 fantes det ingen sentralmakt i Norge som var i stand til å gjennomføre et slikt myntvesen. Det var heller ingen fyrste- eller sentralmakt som i det store og hele var i posisjon til å garantere for myntenes verdi. Det førte til at folk testet myntenes kvalitet ved å påføre dem små hakk i overflaten for å se om sølvet var hvittr i skor eller hvitt i skjæret som det het i gammel islandsk lovgivning. Ser vi nøye på myntene i Gjerdeskatten er så å si alle forsynt med slike testmerker, og skal vi generalisere om dette kan vi si at de eldste myntene er påført flere hakk enn de yngre og de tyske myntene flere hakk enn de engelske.

NORGES MYNTHISTORIE I OVERGANGEN FRA VIKINGTID TIL MIDDELALDER

Etableringen av et statlig myntvesen i 1050- og 1060-årene innebar at kongemakten erstattet god utenlandsk mynt med dårlig mynt i kongens navn. Det monetære prosjektet Harald Hardråde hadde påbegynt ble ikke ferdigstilt før han møtte sin bane i slaget ved Stamford Bridge i 1066. Den som fullførte oppbyggingen av et statlig myntvesen

var sønnen Olav Kyrre (1067-1093) som gjennomførte en omfattende myntfornyelse og videreførte håndhevelse av kongens myntmonopol. Skattefunnene nedlagt under Olav Kyrres tid forteller om en effektiv myntfornyelse der så å si all mynt utgitt av faren og restene av utenlandsk mynt ble erstattet av kong Olavs egne pregninger. Dette viser at Olav Kyrre klarte å fjerne ikke bare de utenlandske elementene, men også forgjengerens mynter fra pengeomløpet.

Kongemakten sto sentralt i etableringen og utviklingen av et mynt- og pengevesen på riksplan på 1000-tallet. I denne prosessen var kongemakten utgiver og distributør av ny mynt på den ene siden, mens den var innkrever av bøter, skatter, avgifter, leie og annet på den andre. Mynten var både en fysisk representasjon av kongemakten og myntvesenet en betydelig inntektskilde. Til samme tid muliggjorde mynt, handel og byutvikling i større skala og skattlegging av flere mennesker over større områder enn det som før hadde vært tilfelle. Med mynt som allment aksepterte betalingsmidler ble lokal, regional og internasjonal handel også mulig i større skala. Mynt ble på den måten et medium som var en del av den historiske spiralen som begynte å bevege seg i tidlig middelalderen, og som bidro til økt handel, byutvikling og fremveksten av en norsk stat.

Den eller de som gravde ned myntskatten på Gjerde omkring år 1030 levde forut for et statlig norsk myntvesen. I en tid da det ikke fantes lover eller bestemmelser som begrenset myntenes gyldighet som betalingsmiddel. Denne mynt- og pengehistoriske fasen blir ofte kalt "Den eviga penningens tidsalder" (opprinnelig av den svenske historikeren Sture Bolin), og utgjør noe av det som er karakteristisk for vikingtiden. Dette var sølvets tidsalder, og i tradisjonell tapning har arkeologer, historikere og numismatikere forstått myntenes funksjon i vikingtiden som sølv; målt og verdisatt etter kvalitet og vekt. Med utgangspunkt

tet i andre samtidige skattefunn som så oftest inneholder både mynt og sølvsaker, er det grunn til å spørre hvorfor det ikke ble funnet slike sølvsaker sammen med myntene i skattefunnet fra Gjerde?

HVORFOR BLE DET IKKE FUNNET SØLVSAKER I GJERDESKATTEN?

Selv om Gjerdeskattens myntsammensetning er typisk for den type funn fra sen vikingtid, er det et besynderlig trekk ved funnets sammensetning; Det inneholdt ifølge de rapporter som foreligger kun mynter og ikke sølvsaker av forskjellig art som er så vanlig i andre funn fra denne perioden.

Den 15. desember 1865 holdt Myntkabinettets bestyrer, professor i orientalske språk, C.A. Holmboe, et foredrag i Videnskabs-Selskabet i Christiania – om to myntfunn som nylig var kommet inn til Bergen museum. Det ene var kommet for dagen på vårparten samme år, altså 1865, på gården Gjerde i Hyllestad sogn i Ytre Sogn. Kort etter hadde museet i Bergen mottatt noen mynter fra en gullsmed. Disse pengestykkene ble først oppgitt å stamme fra en elv i Lindås prestegjeld. Ved nærmere utspørring ble imidlertid forklaringen endret til en elv i Hyllestad. En gransking av myntene førte til at Holmboe konkluderte med at alle sammen høyst sannsynlig skrev seg fra ett og samme funn – altså fra Gjerde i Hyllestad. Det er det ingen som har stilt spørsmålsteget ved siden.

Myntsamlingen ved Bergen museum ble på den tid stelt med av tollkasserer Werner Hosewinckel Christie (1785-1872), bror til den berømte stortingspresidenten fra 1814, Wilhelm Frimann Koren Christie. Da den effektive tollkassereren henvendte seg til Myntkabinettet i hovedstaden hadde han ikke spart på noe. Han hadde gjort noe så hypermoderne som å la myntene fra Hyllestad fotografere. I et brev av 23. mai 1865 kunne han stolt vedlegge fire foto-

grafiske plater, der myntene var avbildet på for- og bakside (jf. Bergen Museums Fortegnelse 1866, s. 81, nr. 26), "... pladerne ere ikke mer utydelige end selve Mynterne..." forsikret han. Holmboe kunne da også meddele detaljerte bestemmelser for mange av myntene i sitt foredrag ved juletider.

I et forskningshistorisk perspektiv har en rekke forskere fra inn- og utland studert disse myntene opp gjennom årene. Den dateringen vi baserer oss på i dag – t.p.q. 1029 – ble første gang lansert av Kolbjørn Skaare i 1976. Denne dateringen er gjort på grunnlag av den yngste angelsaksiske mynten i funnet, en penning av såkalt Short Cross-type, som dateres til årene 1029-1035 etter en studie av de engelske numismatikerne Dolley og Metcalf publisert i 1961. Med datering omkring 1030 og sammensetning av kufisk, tysk, angelsaksisk, skandinavisk og dansk mynt, utgjør Gjerdeskatten en typisk sammensetning av mynt fra sen vikingtid. Et utypisk trekk er derimot mangelen på umyntet sølv, såkalt hakkesølv eller ringsølv.

Omkring 1030 var det fortsatt vanlig å bruke sølvsaker og mynt side om side. Vi står her midt i en overgangsfase. Sølvsaker hadde vært mye mer utbredt før, men til tross for stadig mer myntsølv skulle man på Gjerdeskattens tid kunne forvente at en slik pengebeholdning også omfattet 20-30 % hakkesølv. Når det så langt ikke har vært rapportert om slike sølvsaker i Gjerdeskatten kan det selvfølgelig ha bakgrunn i flere ting. En mulig forklaring er at mynter, og særlig slike som var av godt sølv, til alle tider har vært forbundet med noe verdifullt. Å forfalske kongens mynt har til alle tider vært en regnet som en svært alvorlig forbrytelse. De som fant myntene på Gjerde visste trolig umiddelbart at dette dreide seg om oldsaker, og oldsaker av betydelig verdi både kulturhistorisk og pekuniært. Hvis det fantes såkalt hakkesølv, det vil si istykkerbrutte sølvsaker blant myntene, kan disse meget vel ha blitt betraktet som sølvskrap uten videre kulturhistorisk interesse. Det finnes

flere tilfeller der finnere har smeltet ned slike sølvsaker. Det mest kjente stammer fra gården Nedre Strømshaug i Råde i Østfold der det ble funnet 14 bysantinske gullsolidi 25. november 1826. Til samme tid ble det funnet sølvmynter. Av sølvmyntene laget man en sølvskje forsynt med inskripsjonen "Dette sølvet ble funnet på gården Strømshaug oktober 1827". Skjeen veier 39,24 gram og har et sølvinnhold på 78 % (neutronaktiveringsanalyse). Skattefunnet dateres til 945 e.Kr.

Om det var noe slikt som skjedde i Gjerdeskattens tilfelle er uvisst, og må i aller høyeste grad eventuelt anses som en hypotetisk forklaringsmodell for hvorfor det ikke er registrert sølvsaker sammen med myntene. Siden det ikke finnes opplysninger om sølvsaker i funnberetningen er det sannsynlig at vi aldri vil få vite om Gjerdeskatten inneholdt sølvsaker. Hvis slike opplysninger en dag skulle komme for en dag, vil de imidlertid ha stor betydning for tolkningen ikke bare av Gjerdeskatten, men også av mer generelle problemstillinger som omfatter bruken av sølv, mynt og penger i en svært spennende tid av Norges historie. Hvis det derimot er slik at det bare fantes mynt, gjør det Gjerdeskatten til et bemerkelsesverdig skattefunn fra sen vikingtid.

I et større perspektiv må overgangen fra sølv til mynt slik vi ser det i skattefunnene (også andre steder i Skandinavia) ses som et resultat av økt tilførsel av mynt fra Europa, og økt bruk av mynt i Norge (Norge og Skandinavia forøvrig). Gjerdeskatten står som ett av seks slike funn fra 1020- og 1030-årene sentralt i denne tolkningen.

DEN STORE LILLE MYNTSKATTEN

Skattefunn tilhører en kategori fenomener som ofte overdrevne proposjoner i form av store rikdommer, gjerne gull, sølv og edle stener. Begrepet skatt bærer bud om rikdom og overflod. I enkelte tilfeller bekreftes moderne oppfat-

ninger i gammelt materiale slik tilfelle var på gården Hon i Nedre Eiker i Buskerud der vikingtidens største gullskatt ble funnet under graving ved en myr 12. august 1834. I vikingtidens virkelighet fortonte forholdene seg ofte annerledes, noe skattefunnet fra Gjerde kan være et eksempel på. Målt i vekt omfatter myntsølvet derfra mindre enn 133 gram, noe som tilsvarer omtrentlig 2/3 mark sølv (sølvmark 214,32 gram). Det er vanskelig å vurdere størrelsen på denne summen ut fra samtidig prismateriale siden det er tilnærmet ikke-eksisterende, men med utgangspunkt i de eldste delene av landskapslovene, som trolig stammer fra 1000-tallet går det frem at det ikke var rare forseelsen man kunne bøte for med 2/3 mark sølv.

Det største norske skattefunnet fra sen vikingtid omfatter 12 mark Brent sølv, den omtalte Årstadskatten fra Jæren som ble nedlagt omtrent samtidig med Gjerdeskatten. Dette spektakulære funnet utgjorde trolig likevel ikke større verdi enn at det kunne kjøpe en vanlig gård i Norge omkring 1030. Når det er sagt utgjorde verdien av en gård selvfølgelig en betydelig sum i sen vikingtid, på samme måte som det også gjorde senere i middelalderen. Myntsølvet i Gjerdeskatten utgjorde mindre enn 5 % av Årstadskattens. Nå er det klart at tyvendedelen av en gårdseiendom har aldri representert noen ubetydelig sum penger. Til samme tid er det ingen grunn til å tro at vi her står overfor store rikdommer i sen vikingtid.

AVSLUTNING

Gjerdeskattens myntsammensetning peker i retning av handel med kjøpmenn fra sørligere strøk der både tyske og angelsaksisk mynt var vanlig. I hvilken grad det var fremmede kjøpmenn som besøkte Hyllestad eller hyllestadværingene som vendte hjem med fremmede myntslag er vanskelig å avgjøre, men det var vel helst det siste. Det er nærliggende å se handel med lokal kvernstein som en god

mulighet for å skaffe sølv på 1000-tallet. Spor etter kvernsteinsproduksjon i Hyllestad går flere steder tilbake til merovingertid og tidlig vikingtid med kontinuitet opp i middelalderen. Mye av den kvernsteinen som ble omsatt ble trolig omsatt i varer, det vil si som byttehandel, men i en del tilfeller ble nok betaling også gjort i mynt, eller også dels varer dels mynt allerede under vikingtiden.

I et overordnet perspektiv må fremveksten av et statlig mynt- og pengevesen ses som ledd i den europeiseringen som Norge ble en del av i vikingtid og middelalder. I kjølvannet av denne europeiseringen fulgte endringer i mentalitet der en ny økonomisk rasjonalitet vokste frem. En økonomisk virkelighet der mye kunne måles i penger. Selv om

det kanskje bare var mindre deler av samfunnet som hadde etablert en slik forståelse omkring år 1030 synes det klart at den som grov ned myntene på Gjerde var en del av et slikt univers. Noe senere da sognebarna i Hyllestad gikk til messe er det overveiende sannsynlig at de ofret mynt på side- eller hovedalteret. Om vi beveger oss et godt stykke inn i Sognefjorden, til Hoprekstad, Kaupanger, Joranger, Borgund og Urnes, finner vi kirker som har vært underlagt arkeologiske undersøkelser der det er funnet hundrevis av norske mynter fra høymiddelalderen, men også enkelte mynter fra sen vikingtid og tidlig middelalder som vitner om utbredelsen av mynt i dette området i hvert fall tilbake til sen vikingtid.

Litteratur:

Per Sveaas Andersen, Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130. Håndbok i Norges Historie, bind II, Universitetsforlaget 1977

Irene Baug, Kvernsteinsbrota i Hyllestad. Arkeologiske punktundersøkingar i steinbrotsområdet i Hyllestad i Sogn og Fjordane, Kongsberg 2002

Gulatingslova, overs. Knut Robberstad, Norrøne bokverk 33, Oslo 1937

Svein H. Gullbekk, Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen, Acta humaniora, Oslo 2003

Knut Helle, Norge blir en stat 1130–1319, 2. utg., Universitetsforlaget 1996

Kolbjørn Skaare, Coins and Coinage in Viking-Age Norway, Universitetsforlaget 1976

Kolbjørn Skaare, artikkel om Gjerdeskatten

Johs. B. Thue, Livets steinar. Produksjon og eksport av kvernstein frå Hyllestad i mellomalderen, Leikanger 2000

REGIONER	TYSKE PENNINGER	ANGELSAKSISKE PENNINGER	FOR- DELING
Danmark (med Skåne)	24 000	14 500	1,6 : 1
Norge	3 300	4 000	1 : 1,2
Sverige (uten Skåne)	78 000	32 000	2,4 : 1
Finland	4 000	1 000	4 : 1
Polen (med Polabia)	98 000	4 500	21,8 : 1
Estland	10 000	2 000	5,0 : 1
Russland	50 000	3 500	14,3 : 1
TOTALT	266 200	61 500	4,4 : 1

Fordelingen av engelske og tyske penninger i nord-europeiske funn (ca. 990-1100). Dess nærmere geografisk kontakt mellom et eksplisitt eksport- og importområde, dess større andel av myntsirkulasjonen representerte mynt fra dette eksportområdet. Dess lenger øst (og sør) dess flere tyske mynter, og dess lenger vest dess flere engelske mynter.

Norge er det eneste området der engelsk mynt utgjør større andel enn tysk mynt.

